

За підтримки

Інституту історії України НАН України
Історичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
Українського інституту національної пам'яті

Рекомендовано до друку вченою радою
історичного факультету Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

КЛУБ БЕЗ
історичний фронт

Сьогодні, коли відбуваються потужні зрушення в суспільному сприйнятті минулого, відновлюється інтерес до історії України. Читач може познайомитися з думкою провідних вітчизняних істориків, результатами останніх наукових досліджень та відкриттів. При цьому автори не виконують ідеологічне замовлення, їхні оцінки часом не збігаються, що дозволяє кожному з нас самому виступити суддею в цих суперечках.

- Як укорінювалася назва «Україна» протягом століть
- Як формувалася територія України
- Якою символікою користувалися наші предки
- Як утворилися та змінювалися державні кордони України

Сьогодні ці теми стали вкрай актуальними, і пропонуємо на книжка може відповісти на чимало питань, які цікавлять і турбують кожного українця.

Володимир В'ятрович,
директор Українського інституту
національної пам'яті

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-0142-2

9 786171 201422

НАРОДЖЕННЯ КРАЇНИ

Від краю до держави

НАРОДЖЕННЯ КРАЇНИ

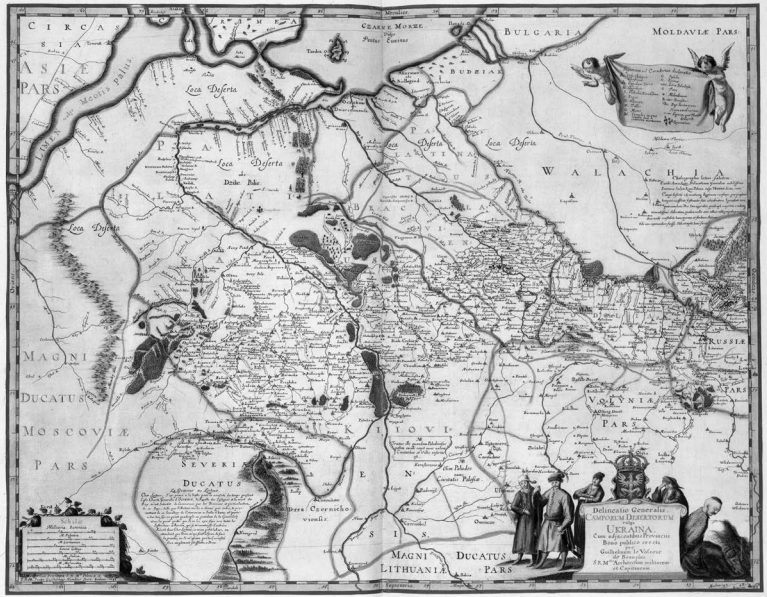
Від краю
до держави

Назва, символіка,
територія
і кордони України

ІСТОРІЯ БЕЗ ЦЕНЗУРИ

НАРОДЖЕННЯ КРАЇНИ

Від краю
до держави

*Назва, символіка,
територія
і кордони України*

ХАРКІВ **КЛУБ**
2016 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4Ук)6-4
Н28

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

За підтримки
Інституту історії України НАН України
Історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Українського інституту національної пам'яті

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 22 жовтня 2015 р.)

Авторський колектив:
*Кирило ГАЛУШКО, Андрій ГРЕЧИЛО,
Сергій ГРОМЕНКО, Геннадій ЄФІМЕНКО,
Максим МАЙОРОВ*

Упорядкування *Кирила Галушка*

Рецензенти:
*Г. Боряк, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України
В. В'ятрович, доктор історичних наук*

Громадський просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»

ЛІКБЕЗ.
історичний фронт

Дизайнер обкладинки *Кирило Ткачов, Владислав Прокопів*

ISBN 978-617-12-0142-2

- © Д. Вортман, карти, 2016
- © К. Галушко, А. Гречило, С. Променко, Г. Єфіменко, М. Майоров, текст, 2016
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

Вступ

Те, що історія України створюється не колись у минулому, а відбувається сьогодні, ми всі впевнилися протягом вкрай нервових і важких 2014—2015 рр. З'ясувалося, що незалежна держава, що утворилася 1991 р., пройшла час «пошуку себе» й опинилася в ситуації випробування своєї життєздатності. І, попри внутрішню кризу та зовнішню агресію, Україна та її громадяни показали, що вони — можливо, навіть несподівано для себе — готові до випробувань. Адже Україна народилася не вчора, а її народ тисячоліттями живе на своїй землі, змінюючи назву та державну приналежність, проте не змінюючи своєї сутності та прагнення до самостійного життя.

Це дозволяє нам, теперішнім українцям, значно краще зрозуміти наших предків, які будували підмурівок нашої країни також у тяжких і драматичних обставинах. Щось їм вдалося, щось — ні, але зрозуміло, що кожному поколінню українців треба вміти відстояти своє.

Проте для цього потрібні не лише воля і хоробрість, а й знання про те, звідки ми прийшли, чого досягли, що маємо й завдяки чому.

Усі ці слова читачі могли б почути й від різних наших політиків і демагогів. Але історична наука не надто шанує гучні й пафосні слова, оскільки дивиться на Україну багато в чому «з точки зору вічності». До того ж історики — такі самі громадяни, як і решта, вони живуть у тій самій країні та в тому ж світі, переймаються тим самим, що й їхні

співгромадяни. Проте історики мають доступ до тієї інформації, яка нині вкрай цікава і потрібна широкому загалові, й тому охоче діляться цими знаннями, допомагаючи нашій громаді вистояти в скруті.

Улітку 2014 р. на інтернет-сайті likbez.org.ua запрацював громадський проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт», який об'єднав небайдужих до долі країни істориків з провідних наукових та освітніх установ України: Інституту історії України НАНУ, Українського інституту національної пам'яті, історичного факультету Університету Шевченка, Інституту української археографії ім. М. Грушевського. Спершу на цьому ресурсі ми прагнули дати відповіді на купу пропагандистських антиукраїнських історичних міфів і робили це доволі успішно. Надалі ж стало зрозуміло, що деякі українські історичні міфи також завдають шкоди, оскільки розмивають для пересічного українця межу між реальністю та привабливою вигадкою. Тож ми вважаємо, що інформація про українське минуле, оперта на факти, а не на вигадки чи ідеологічне замовлення, краще допоможе сучасним українцям усвідомити власну позицію щодо тих чи інших подій та зрозуміти, як ставитися до минулого, сьогодення і майбутнього.

У книзі розповідається про те, як Україна «здобувала себе»: як ставала країною, а потім державою, як формувала свою територію та окреслювала її кордонами — тими кордонами, які нам сьогодні доводиться боронити зі зброєю в руках. Ці межі з'явилися не випадково й часто здобувалися дорогою ціною. Крім того, читачі дізнаються історію появи українського прапора, герба та гімну — державних символів, які сьогодні набувають нового, заслуженого й набагато важливішого значення, ніж за колишніх часів зневіри та розчарування.

Автори-історики по-своєму виклали певну тему, і тому кожен розділ своєрідний і за стилем, і за докладністю. Ми намагалися також спростити для масового читача академічний апарат (посилання і коментарі), лишивши його тільки

там, де це є важливим за змістом або для аргументації висновків (дискусійні питання, новозалучені архівні документи). Залежно від теми, у когось з авторів нарис охоплює період від античності до сьогодення, а в когось — лише XX століття.

Але все це — наша, українська історія. Без цензури.

*Кирило Галушко,
координатор проекту «ЛІКБЕЗ.
Історичний фронт»*

УКРАЇНА: НАЗВА КРІЗЬ ВІКИ

Слово «Україна», яке сьогодні узвичаїлось як назва нашої держави й відповідної території, протягом попередніх століть мала дуже мінливе застосування. Далеко не завжди ця назва мала етнічне забарвлення (тобто не була пов'язаною з цілою територією певного народу). Протягом століть вона вживалася у різних контекстах і мала інколи різну локалізацію навіть для сучасників. Часом вона була навіть «екстериторіальною», автоматично розширюючись або скорочуючись одночасно із поширенням або скороченням впливу козацтва та Війська Запорозького.

Щодо походження самого слова існують дві версії: 1) окраїна, порубіжжя та 2) край, країна. У першому сенсі слово «україна», «оукраина» безперечно вживалося у найдавніші

часи його відомо з історичних джерел XII—XVI ст. Згадки цього слова в другому сенсі — пізніші й надто епізодичні, і тому друга версія не витримує конкуренції з першою. Проте походження слова «Україна» від «окраїни» або відносно пізне охоплення назвою усієї сучасної території — аж ніяк не заважає Україні бути країною з поважною давньою історією. Просто та сама територія і народ, який на ній живе, можуть змінювати свої назви. Сучасна Росія, наприклад, називає себе взагалі іноземним словом, яке є грецьким прочитанням слова «Русь». Сучасна Румунія так називається лише з середини XIX ст., об'єднавши новою назвою набагато давніші Волощину та Молдавію (Молдову). Деякі країни існують з кількома паралельними історичними назвами, або такими, які заступили одна одну в певний історичний період: Галлія і Франція, Британія, яка містить і Англію, і Шотландію, й Уельс...

За давніших часів ширше використовувалися інші варіанти назви території сучасної України — наприклад, «Русь». Поняття «Окраїна» та «центр» часом фактично накладалися одне на одне, коли, наприклад, назви «Русь» та «Україна» територіально збігалися на Середній Наддніпрянщині (якнайбільше — у XVI—XVII ст.), маючи спільний осередок у Києві. Таке накладання породило терміни «україно-руський» та «Україна-Русь», що вживалися в останній третині XIX — на початку XX ст. і почасти мали на меті змістовно розмежувати Русь і Росію як різні явища.

До XX ст. «Україна» ніколи не була єдиною, а тим більше офіційною назвою якоїсь території, за винятком Слобідсько-Української губернії з центром у Харкові (існувала в 1765—1780 та в 1797—1835 рр.). Серед численних назв території сучасної України нинішня виграла своєрідне «історичне змагання» з іншими паралельними назвами (Русь, Мала Русь, Росія, Малоросія), для чого були необхідні певні історичні умови та чинники. Результатом є те, що лише «Україні» вдалося охопити всю територію сучасної України, а терміну «українські землі» — всі терени, заселені українцями. Отже,

спробуємо виділити певні періоди в тлумаченні «України» як географічного поняття¹.

Уперше назва «Україна» у формі «Оукраина» вживається під 1187 роком у Київському літописі в складі Іпатіївського літописного зводу XIV ст. у розповіді про смерть Переяславського князя Володимира Глібовича. Цей племінник Андрія Боголюбського посів Переяславський стіл після взяття Києва 1169 р. та зажив слави не тільки тим, що захищав своє князівство від набігів половців, а ще й тим, що був безжальним до сусідів: 1183 р. він ущент пограбував землі новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, героя «Слова о полку Ігоревім». Утім, коли 1185 р. після оспіваної поразки Ігоря половці вдерлися у Переяславське князівство, Володимиру вдалося зупинити військо половецького хана Кончака під стінами Переяслава. Тож, коли він у неповних 30 років під час походу на половців раптом нездужав та помер, як записано в літописі, за ним «плакашаса» не тільки «вси Переяславци», але й «ω нем же Оукраина много постона».

Як уважає більшість істориків, тут назву «Оукраина» вжито стосовно посульського порубіжжя, яке смерть князя залишала беззахисним перед нападами кочовиків. Проте багато хто з українських коментаторів цього літописного повідомлення гадає, що «Оукраина» тут ужито як синонім «переяславців», та навіть населення чи не всього половецького порубіжжя у землях сучасної України.

Однак інші згадки «України» в Іпатіївському літописному зводі — у Київському та в Галицько-Волинському літописах заперечують останнє тлумачення.

Уже за два роки після оповіді про смерть Володимира Глібовича 1189 р. назва «Оукраина» виринає в зовсім іншому прикордонні — галицькому. Після смерті галицького князя

¹ Подається за: Що означала назва «Україна» протягом століть (автор: *К. Галушко*): <http://www.likbez.org.ua/uk/chto-oznachalo-nazvanie-ukraina-na-protvazhenii-stoletiy.html> та Який зміст вкладався у назву «Україна» в Давній Русі (автор: *А. Плахонін*): <http://www.likbez.org.ua/uk/kakoe-soderzhanie-vkladyivalos-v-slovo-ukraina-vo-vremena-drevney-rusi.html>

Зміст

Вступ	5
УКРАЇНА: НАЗВА КРИЗЬ ВІКИ (<i>К. Галушко</i>)	8
ШЛЯХ НА КАРТУ: ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ (<i>К. Галушко</i>)	18
Україна до появи України	19
Від Дикого Поля до «країни козаків»	56
Від Малоросії до України	78
Повернення на політичну карту Європи: 1914—1918 рр.	102
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОРДОН (<i>М. Майоров</i>)	112
На порозі великих потрясінь	112
Світова війна	115
Російська революція	119
Розпад Австро-Угорщини	127
Паризька мирна конференція	129
Польсько-українська війна	136
Зміни позицій щодо кордону в 1920—1921 рр.	145
Interbellum	152
Початок Другої світової війни	156
Боротьба в затінку німецької окупації	161
Від протистояння до добросусідства	166
УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИЙ КОРДОН (<i>М. Майоров</i>)	172
ФОРМУВАННЯ КОРДОНУ УКРАЇНИ	
З РУМУНІЄЮ І МОЛДОВОЮ (<i>М. Майоров</i>)	181
ФОРМУВАННЯ КОРДОНУ УКРАЇНИ	
НА ЗАКАРПАТТІ (<i>М. Майоров</i>)	194
СХІДНИЙ КОРДОН (<i>Г. Єфіменко</i>)	205
Доба Української Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 р.)	206
Доба Української Держави (квітень-грудень 1918 р.)	222
Перші ради: радянська УНР та Донкривбас (грудень 1917 — квітень 1918 р.)	228

Другий прихід більшовиків (грудень 1918 — серпень 1919 р.)	236
Зміни лінії кордону між УСРР та РСФРР після остаточного опанування України більшовиками (1920—1928 рр.)	245
КРИМ (С. Громенко)	257
Античність.....	258
Між трьома цивілізаціями	267
Кримське ханство і Російська імперія	271
Революція та радянські часи.....	274
Крим у незалежній Україні.....	277
УКРАЇНСЬКІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО- ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ (А. Гречило)	279
Символи Руського королівства	281
Земельні символи українських адміністративних територій у складі Польщі й Великого князівства Литовського	287
Поява поняття «національний герб»	298
Символи українських земель у складі монархій Габсбургів та Романових	302
Утвердження загальнонаціональних символів: 1917—1920 рр.....	310
Карпатська Україна.....	328
Державно-територіальні символи Радянської України.....	332
Утвердження сучасних державних символів України.....	338
Література.....	347

Популярне видання

**Народження країни. Від краю до держави.
Назва, символіка, територія і кордони України**

Головний редактор *С. С. Скляр*
Керівник проекту *В. В. Столяренко*
Завідувач редакції *К. В. Новак*
Відповідальний за випуск *І. Г. Веремій*
Художній редактор *Ю. О. Сорудейкіна*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Н. Я. Радченко*

Підписано до друку 15.12.2015.
Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 18,48.
Наклад 8000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика "Глобус"»
61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України / Упоряд. К. Галушко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. — 352 с. : іл.

ISBN 978-617-12-0142-2

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4Ук)6-4

1. Олександрія, просп. Леніна, 77 (ТЦ «Гранд-Плаза», 2-й поверх), (05235) 7-15-50
2. Артемівськ, вул. Радянська, 69 (ТЦ «Азов-Плаза», 2-й поверх), (0627) 44-90-99
3. Біла Церква, вул. Ярослава Мудрого, 5/13 (колишній універмаг «Дружба», 1-й поверх), (0456) 39-04-68
4. Білгород-Дністровський, вул. Московська, 16-А (ТЦ «Рута-Плаза», 2-й поверх), (04849) 6-07-26
5. Бердянськ, просп. Леніна, 35-А (ТЦ «DEL MAR», 1-й поверх), (06153) 3-48-40
6. Бориспіль, вул. Київський шлях, 10-В (ринок «Зоряний», місце 103), (06153) 3-48-40
7. Вінниця, вул. Папаніна, 1-А (ТЦ «Квартал», 2-й поверх), (0432) 50-88-06
8. Вознесенськ, вул. Синякова, 5-А, (05134) 3-20-19
9. Дніпродержжиринський, просп. Леніна, 57-А (ТЦ «Фуршет», 1-й поверх), (0569) 53-42-26
10. Дніпропетровськ, просп. Карла Маркса, 105 (ТЦ «Сільпо», 2-й поверх), (056) 770-00-55
11. Дніпропетровськ, вул. Калинова, 9-А (ТЦ «Miriada», 1-й поверх), (056) 760-33-30
12. Житомир, вул. Київська, 87 (ТЦ «Волак», 2-й поверх), (0412) 41-24-85
13. Запоріжжя, просп. Леніна, 58, (061) 787-63-86
14. Запоріжжя, просп. Металургів, 2-Ж (ТЦ «Рекордний», 0-й поверх), (061) 236-86-54
15. Івано-Франківськ, пл. Ринок, 1 (ТЦ «Галерея Н», 0-й поверх), (0342) 72-58-32
16. Ізмаїл, вул. Пушкіна, 47 (ТЦ «Електрон», 2-й поверх), (04841) 6-22-12
17. Ізюм, пл. Радянська, 7, (05743) 3-14-72
18. Кам'янець-Подільський, вул. Данила Галицького, 11/3 (ТЦ «Максимум», 2-й поверх), (03849) 6-48-11
19. Київ, вул. Велика Васильківська, 72 (ТЦ «Олімпійський», 3-й поверх), (044) 590-25-76
20. Київ, вул. Райдушна, 15 (ТЦ «Фуршет», 0-й поверх), (044) 540-23-65
21. Київ, вул. Маршала Малиновського, 12-А (ТРЦ «Метрополіс», 3-й поверх), (044) 500-62-73
22. Київ, вул. Лукашевича, 15-А (ТЦ «Європорт», 2-й поверх), (044) 461-94-82
23. Київ, вул. Драгоманова, 29 (ТЦ «Центрум», 1-й поверх), (044) 502-18-96
24. Київ, вул. Попудренка, 90/2 (ТЦ «Маяк», 3-й поверх), (044) 361-91-46
25. Кіровоград, пров. Центральний, 3/1 (ТЦ «Плаза», 1-й поверх), (0522) 35-20-55
26. Ковель, бульв. Лесі Українки, 18 (ТД «Бульвар», 2-й поверх), (03352) 5-21-40
27. Конотоп, вул. Конотопських дивізій, 24-А (ТЦ «Маяк», 2-й поверх), (05447) 6-36-77
28. Краматорськ, вул. Палацова, 23 (ТЦ «Прогрес», 2-й поверх), (0626) 48-97-87
29. Красноармійськ, вул. Свердлова, 148, (06239) 2-00-48
30. Кременчук, вул. Леніна, 15/42 (ТЦ «Мега», 2-й поверх), (0536) 72-97-65
31. Кривий Ріг, просп. Гагаріна, 4 (ТЦ «Плаза-2», 2-й поверх), (056) 409-81-09
32. Кривий Ріг, вул. Ватуліна, 39-А, (056) 409-60-75
33. Лисичанськ, просп. Леніна, 117 (ТЦ «Лимон», 2-й поверх), (067) 570-61-62
34. Луцьк, вул. Рівненська, 48 (ТЦ «Фокстрот», 1-й поверх), (0332) 78-35-08
35. Львів, вул. Братів Рогатинців, 15, (032) 235-50-12
36. Львів, вул. Городоцька, 179 (ТЦ «Скряня», 2-й поверх), (032) 298-88-07
37. Маріуполь, просп. Металургів, 64 (ТЦ «Слизавета», 1-й поверх), (0629) 41-27-71
38. Мелітополь, просп. Богдана Хмельницького, 24 (ТЦ «Пасаж», 2-й поверх), (0619) 44-83-49
39. Миргород, вул. Гоголя, 147 (ТЦ «Мир», 1-й поверх), (05355) 5-06-08
40. Ніжин, вул. Шевченко, 11-А (ТЦ «Гермес», 2-й поверх), (04631) 90-10-2
41. Миколаїв, вул. Потьомкінська, 63/2, (0512) 47-58-43
42. Нікополь, просп. Трубіників, 14 (ЦУМ, 1-й поверх), (05662) 2-50-03
43. Нова Каховка, вул. Паризької комуні, буд. 13, ТЦ «Центральний (колишній «Дитячий світ»), 2-й поверх, (05549) 7-96-51
44. Новомосковськ, вул. Радянська, 34 (ТЦ «СП-Центр», 2-й поверх), (0569) 69-65-79
45. Одеса, вул. Велика Арнаутська, 61, (048) 786-05-88
46. Одеса, вул. Краснова, 17 (пл. Толбухіна), (048) 780-19-84
47. Одеса, просп. Добровольського, 99, (048) 755-04-40
48. Павлоград, вул. Карла Маркса, 84-А, (057) 752-65-92
49. Первомайськ, вул. Революції, 34, (05161) 7-53-99
50. Полтава, вул. Жовтнева, 50, (0532) 60-60-40
51. Рівне, вул. Київська, 67-А (ТЦ «Арена», 2-й поверх), (0362) 64-26-37
52. Селідове, вул. Карла Маркса, 10 (Будинок побуту, 2-й поверх), (06237) 7-00-34
53. Слов'янськ, пл. Жовтневої революції, 3 (ТЦ «Фокстрот», 2-й поверх), (0626) 62-11-02
54. Суми, вул. Соборна, 42, (0542) 77-17-12
55. Тернопіль, вул. Перля, 3 (ТЦ «Novus», 2-й поверх), (0352) 43-12-76
56. Ужгород, пл. Кирила та Мефодія, 3 (універмаг «Україна», 2-й поверх), (0312) 67-22-29
57. Харків, просп. Маршала Жукова, 3-А, (057) 392-03-43
58. Харків, просп. Гагаріна, 20-А (ТЦ «На Гагаріна», 2-й поверх), (057) 703-44-58
59. Харків, вул. Академіка Павлова, 144-Б (ТЦ «Космос», 3-й поверх), (057) 720-12-29
60. Харків, вул. Полтавський шлях, 144 (ТБЦ «Компас», 2-й поверх), (057) 720-10-33
61. Херсон, просп. Ушакова, 35-А (ТЦ «Адмірал», 2-й поверх), (0552) 46-00-66
62. Хмельницький, вул. Свободи, 73 (ТЦ «Фуршет», 3-й поверх), (0382) 72-66-51
63. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 26 (ТЦ «Сільпо», 3-й поверх), (0472) 54-04-47
64. Чернігів, просп. Перемоги, 103, (0462) 65-32-31
65. Чернівці, вул. Головна, 10, (0372) 58-72-44
66. Шостка, вул. Карла Маркса, 24, (05449) 7-37-46

Замовляйте книжки будь-яким зручним способом

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

- на сайті Клубу: www.bookclub.ua

Надсилається безплатний каталог

**Запрошуємо авторів, перекладачів,
художників, редакторів до співпраці**
e-mail: publish@bookclub.ua

Для гуртових клієнтів

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua